

De "Nederlandsche Gedenck-Clanck van Adriaen Valerius en zijn lied op het Beleg van Oostende

De schrijver

Adr. Valerius is de auteur van "Nederlandsche Gedenck-Clanck", het merkwaardigste van de talrijke Hollandse liedboeken uit de 17de eeuw.

Zijn vader was vermoedelijk François Valéry (afstammeling van een Franse familie waarvan de naam gelatiniseerd werd tot Valerius) die in 1569 het poorterschap verkreeg in Middelburg (Walcheren) en er in 1592 notaris werd.

Onze A. Valerius werd er waarschijnlijk geboren omstreeks 1575. Sinds 1598 was hij werkzaam in Veere, toen een bedrijvige haven, waar hij steeds belangrijker functies vervulde (klerk, controleur, ontvanger, fortificatiemeester) en zicht tot een man van aanzien opwerkte. In 1600 werd hij poorter van Veere, 1606 notaris, 1616 schepen van de stad, 1617 deken van de Veerse rederijderskamer. Hij was tweemaal gehuwd : in 1598 in Veere, met Elisabeth Adriaens van Vere, en in 1621, in Middelburg, met Christina Adriaensdr van Boudewijnskerke (bij West-Kapelle). A. Valerius woonde in "De Harpe" aan de kaai, stierf op 27 jan. 1625 en werd er in de Grote Kerk begraven.

Het werk

Zijn "Nederlandsche Gedenck-Clanck", gepubliceerd in Haarlem één jaar na zijn dood, bevat een overzicht, in proza, van de voornaamste politieke en militaire gebeurtenissen uit de Tachtigjarige Oorlog, tussen 1567 en 1625. Het vrij kleurloos verhaal is gelukkig geïllustreerd niet alleen met 9 prenten, kleine gedichtjes en talrijke spreuken en citaten "soo uyt de H. Schriftuere, als uyt de boecken van geleerde Mannen" (waaronder contemporaine Nederlandse auteurs als Bredero, Cats, Hooft, Huygens, Van Mander, Anna Roemer Visscher, Starter) maar vooral met 76 liederen.

Die prozatekst is geen historische bron maar een popularisering in calvinistische zin, dus anti-Spaans en anti-katholiek, van een stuk Nederlandse geschiedenis waarvoor A.V. verscheidene werken consulteerde, vooral dat van de Antwerpse historicus Emanuel van Meteren (Nederlandsche Historien, 1611, werk dat hij slordig en haastig excerpeerde) en dat van Philip Fleming (Oostende vermaerde ... Belegheringhe enz., 's-Gravenhage, 1621).

De Ned. Ged.-Cl. heeft een uitgesproken didactisch karakter. De titelpagina vermeldt trouwens : "Alles dienende tot stichtelijk vermaeck ende leeringhe van allen Liefhebbers des Vaderlants". A.V. beschouwde inderdaad zijn werk als een stichtende historieboek ten bate van de vaderlandse schoolmeesters zodat hij in 't bijzonder de jeugd wilde treffen. Naast haatgevoelens tegen Spanje geeft de auteur uiting aan onwrikbaar Godsvertrouwen, aan dankbaarheid en felle vrijheidszin, maar ook aan fier zelfbewustzijn en trots om de groeiende welvaart. Het boek werd immers geschreven in een tijd (waarsch. tussen 1622 en begin 1625) toen de jonge maar stevig georganiseerde Republiek het Spaanse geweld praktisch overwonnen had en in volle economische ontplooiing was.

Maar A.V. was niet alleen een vroom en ontwikkeld man met ruime belezenheid, die Latijn, Frans en Engels kende, maar ook zeer muzikaal was o.m. blijkt uit de keuze van de melodieën, die hij bij de tekst noteert met bovendien de bewerking voor de luit en de citer, waardoor zijn werk grote muziekhistorische betekenis krijgt. Meer dan drie vierde van de wijzen zijn van buitenlandse afkomst ; het zijn vooral Engelse en Franse, naar enkele Italiaanse en een paar Duitse. Dat uitheems karakter is te verklaren door de invloed van de renaissance. In den tijd van intensieve beoefening van de huismuziek waren vele melodieën internationaal. Het mag ook niet verwonderen dat de Ned. Ged.-Cl. 25 melodieën gemeen heeft met "De Friesche Lusthof", een liederenbundel uit 1621 van de Amsterdamse dichter

Jan Starter (waaruit A.V. waarsch. vooizen heeft overgenomen). En we mogen ook niet vergeten dat Veere toen vele Engelse en Franse bewoners telde.

De Veeerse notaris was ook dichtertlijk begaafd. Buiten drie geuzenliederen, nl. "Wilhelmus van Nassouwe" (dat het Nederlands volkslied geworden is), "Maximilianus de Bossu" (n.a.v. de nederlaag op de Zuiderzee 11 oktober 1573 van de Spaanse admiraal) en "Hoort allegaer, hoe dat men klaer ..." (het lied op de bevrijding van Walcheren, na de verovering van Middelburg 20 februari 1574) zijn de overige 73 liederen alle van A.V.. Wel stoort soms het maniërisme en de overdreven rijmzucht van de rederijkersstijl. Maar in zijn beste momenten is hij welsprekend, krachtig en diep bewogen, zoals in het kloeke lied gedicht na het beleg van Bergen-op-Zoom (1622) : "Merck toch hoe sterck ..." waarin vers en voois prachtig samen gaan.

Merkwaardig genoeg geraakte de Ned. Ged.-Clanck na zijn verschijning in de vergeethoek waar het boek bijna drie eeuwen bleef sluimeren. Eerst in 1914 werden alle liederen uit Valerius' liedboek met pianobegeleiding gepubliceerd. Toch was A.V. al enige tijd te voren internationaal bekend geworden. In 1871 nl. liet Dr. A. Loman een beperkte bundel Valeriusliederen verschijnen waarin was opgenomen : "Wilt heden nu treden voor God den Heere", dat nobele dankbied voor de overwinningen van Prins Maurits in 1597. In 1877 werd het bekend in Oostenrijk en daarna in Duitsland, waar het het meest geliefd Dankgebet werd, en tenslotte in de Verenigde Staten waar het eerst Wapenstilstandslied werd (1918) en daarna het danklied dat op "Thanksgiving Day" nog gezongen wordt.

Eindelijk is A.V. ook in Nederland volledig in eer hersteld. Zijn Ned. Ged.-Clanck, dat bezielde getuigenis van Hollands-Zeeuws nationalisme, werd op voortreffelijke wijze uitgegeven door de Wereldbibliotheek, met een drievoudige inleiding en overvloedige historische commentaar. Van die uitgave, waaraan ik bovenstaande gegevens ontleend heb, geef ik hier de volledige titel : Adriaen Valerius, Nederlandsche Gedenck-Clanck, herdrukt naar de oorspronkelijke uitgaaf van 1626, ingeleid en voorzien van biografische, historische en musicologische aantekeningen door Dr. P.J. Meertens, Prof. Dr. N.B. Tenhaeff en Mevr. A. Komter-Kuipers. Wereldbibliotheek, Amsterdam-Antwerpen, 1947, derde druk (LXXI en 288 blz.).

Het lied op het Beleg van Oostende

Na het relaas van Prins' Maurits veldtocht eindigend met zijn overwinning bij Nieuwpoort, 3 juli 1600, en van het opbrengen van het Spaanse admiraalschip van bij Antwerpen naar Zeeland, 29 nov. 1600 (aan welke twee feiten A.V. telkens een lied wijdt), vermeldt hij het fameuze beleg (cf. Ned. Ged.-Cl. p. 177-186). Hij noteert dat de Staten van Vlaanderen bij de aartshertogen aandrongen om Oostende te belegeren ("de stad eenen scherpen doorne inder Vlamingen voet zijnde") en dat ze bereid waren daartoe "extraordinaire schattingen" te betalen. Dan somt hij de gouverneurs van het versterkte en belegerde Oostende op en vergeet daarbij kol. Jacques de Buvry die al na 14 dagen bevelhebberschap zwaar gekwetst naar Vlissingen werd overgebracht (9 april 1604)

De volgende zin synthetiseert het beleg : "Alles int besonder te verhalen wat gedurende het beleg van 3 jaren en 80 dagen buyten en binnen is geschied, als van de mannelicke daden, subtile vonden (=listige vondsten, waarmee o.m. bedoeld zijn de spectaculaire belegeringstoestellen ontworpen door Italiaanse ingenieurs in dienst van Ambrosio Spinola die sinds oktober 1603 het beleg leidde), harde aanvallen, dapper afslaan, met vierige kogels te schieten, remedie om die te blusschen, afsnyden van aerde wallen, opgravingen ende seer veelderhande ander wercken meer ; werd den bet-wetenden Leser gesonden tot de Historie hier van in druck uytgegaen..." (m.a.w. lezers die meer willen weten worden verwezen naar de historie van het beleg, nl. die van Ph. Fleming die auditeur van het garnizoen en secretaris van de gouverneurs was en dus ooggetuige).

A.V. gaat verder : "De Heeren Staten (= de leiders van de Republiek) hebben gedurende dat beleg veroverd vier steden die haer tot frontierplaetsen dienen ...". Die vier steden zijn : Philippine, Ijzendijke, Aardenburg en Sluis door Prins Maurits veroverd van april tot augustus 1604. Daarmee werd de verovering van westelijk Zeeuws-Vlaanderen door de Republiek bezegeld.

Aan het slot merkt A.V. nog op : "d'Eertshertogen syn selfs (wanneer de Heeren Staten volck daer uyt waren getrocken) daer binnen gekomen ... maer vonden .. niet anders als een Molshoop omme gewroet, doorweyckt van menschen bloet, ende ooghoopt van de lichamen der dooden".

Vooraleer het lied op Oostende af te drukken last A.V. nog wat verzen en citaten in. Ik neem ze hier op om een idee te geven van de manier waarop A.V. zijn werk illustreerde.

In twee kwatrijnen, een Latijnse regel en in een distichon wordt de gedachte uitgedrukt dat de verovering van bovengemelde vier steden het verlies van Oostende compenseerde.

De kwatrijnen

- 1 Al was Oostende meer dan drie Jaer lang belegen
- 2 door 's Hertogs groote macht : met wonderbaer gedruys
- 3 bevochten vande zee, van pest en vanden regen,
- 4 van sieckt, end'ooc bestormt van 't boos Maraensch gespuys ;
- 5 't Bleeft even onbevreesd voor alle dees' allermen,
- 6 't bleef even wel-gemoet : maer na een lang-verloop,
- 7 alst menig dooden romp niet konde meer beschermen,
- 8 gaf't 't Vaderland vier steen, Albert een mollen-hoop.

Verklaring :

- r. 3 de verdedigingswerken van de belegerde stad hadden inderdaad veel te lijden van het zeegeweld. Ook de pest teisterde Oostende.
- r. 4 Maraensch gespuys = Spaans gespuis. Het Sp. marrano betekent : varken, varkensvlees, spek, ook morsige gemene kerel en werd door de Spanjaarden als scheldwoord gebruikt tegen (in 't bijzonder bekeerde) Joden (vandaar : spekjood). De Nederlanders hanteerden op hun beurt "maraen" en "spek" als scheldnaam tegen de Spanjaarden.
- r. 7 zinspeelt ongetwijfeld op het feit dat de belegerden (in mei 1604), bij gebrek aan zoden en aarden, gebruik maakten van de talrijke lijken van vriend en vijand om de wallen te versterken (cf. C.A. Van Sypesteyn, Het merkwaardig Beleg van Oostende, 's-Gravenhage, 1887, p. 90-91 : Edw. Vlietinck, Het Oude Oostende ..., p. 302).
- r. 8 Het Beleg van Oostende, waarvoor de Spanjaarden van andere fronten troepen hadden weggetrokken, maakte de verovering van 4 steden mogelijk. Albert is natuurlijk de aartshertog.

De Latijnse regel :

Plus triennio obsessa hosti rudera, Patriae quatuor ex me dedi. A domino factum est istud. (= De vijand heb ik een langer dan drie jaar belegerde puinhoop geschonken, het vaderland vier van mijn steden. Dat is door de Heer geschied.)

Het distichon :

Sulck werck is niet van God' het minst,
wanneer 't verliest (= het verlies) geeft dobbel winst.

Eindelijk geeft A.V. nog een citaat van Theodorus Beza, de beroemde calvinistische theoloog (1519-1605) :

Or soint de l'éternel la louange éternelle ; ainsi, ainsi soit-il en la troupe fidèle ! (= Nu klinke van de Eeuwige de eeuwige lof. Aldus verblijve hij te mid- den van zijn getrouwe schare.)

Nu pas drukt A.V. het lied op Oostende af. Als stem of voois wordt opgegeven : "Windeken daer het bosch van drilt" (de beginregel van een gedicht van de jonge Hoofd) ; Dat was eigenlijk de Franse wijs : "J'aimerai toujours ma Philis (cf. Ned. Ged.-Cl., inl. p. LVII).

Het lied

- 1 't Spaensche gedrocht met haer gespuys
quamen met een groot gedruys
voor Oostende, met haer bende
die daer rende om de stad,
5 schoten de wallen by naer plat.
Mynden en stormden gatsch verwoet,
spaerden oock geen menschen bloet,
om te dwingen en te bringen
sonderlingen na haer sin,
10 dese daer uyt, en sy daer in.
Maer die van binnen pasten oock
wat te raken int gesmooch,
en sy schoten onverdroten
dat de kloten treften wel
15 menig jong, kloeck en fraey gesel.
Trommel en fluyt en oock trompet
hoordemen seer soet te met,
't vroylyck wesen werd gepresen,
al wast vreesen noch so groot,
20 in blydschap werd verwacht de doot.
't Is waer de stad werd Spanjaerts prooy :
Laet hem wesen daer met mooy.
Ons op heden syn vier steden
weer met vreden aen ons land
25 daer voor gebracht tot synder schand.

Verklaring :

- r. 5 is een understatement want de stad was bij de capitulatie letterlijk "zusammengeschossen".
- r. 6 mynden = ondermijnden : een belangrijke activiteit, zowel bij de belegerden als bij de belegeraars. De laatsten hebben ermee de beslissing afgedwongen.
- r. 9 sonderlingen = in 't bijzonder
- r. 14 kloten = de kogels. In de 17de e. een gewoon woord. In zijn Lucifer (1654) gebruikt Vondel het herhaaldelijk (o.a. hemelkloten = hemellichamen).
- r. 18 Het moreel van de belegerden die, qua bevoorrading, in tegenstelling met de belegeraars alles in overvloed hadden, was inderdaad uitstekend. Zelfs nog in september 1604 (cf. Sypesteyn, p. 101). Maar r. 20 klinkt te overmoedig en verwringt de realiteit.

r. 22-25 De betekenis is duidelijk : "de vijand mag er wel mee varen, met de stad, want wij veroverden er vier in de plaats". Toch was dat een doekje voor het bloeden want het verlies van Oostende, een belangrijke haven, waarvoor ontzaglijke inspanningen waren gedaan en vreselijk veel mensenlevens waren geofferd, werd scherp gevoeld.

Besluit

Bereikt het gedicht de kracht niet van de aanhef van "Merck toch hoe sterck", door zijn vlotheid, zijn natuurlijkheid, zijn volkse toon en door de waarachtigheid van de voorstelling pleit het overtuigend voor het onmiskenbaar talent van A.V.. Bovendien klinkt iedere strofe heel muzikaal door het gepaard rijm aan het begin en aan het slot en door het drievoudig rijm (met 'n binnenrijm), telkens in de 3de en de 4de regel.

En om te eindigen, dat lied over het Oostends Beleg is een stuk van mijn jeugd. Ongeveer vijftig jaar geleden heb ik het aan de universiteit geleerd van een kameraad die van oude Nederlandse liederen hield (er was toen nog geen top of the pops !). Waarschijnlijk beschikte hij over de boven vermelde uitgaven van 1914. Ook "Hoort allegaer, hoe datmen klaer ..." speelde hij ons voor maar de eenvoudige melodie van "'t Spaensche gedrocht met haer gespuys" beviel me zoveel beter. Ik heb het lied altijd onthouden en ik zing het nog af en toe.

G. Billiet

MAISON DE PLAISANCE

Bij foto 17 van "Kastelen in het Brugse in oude prentkaarten" door Johan Ballegeer en Jean-Pierre Braems (Europese Bibliotheek, 1977) lezen we :

"Kasteel "De Groene Poort" te Koolkerke is een van de vele vroegere "maisons de plaisance", die na het welslagen van de Oostendse Compagnie, in het begin van de zeventiende eeuw, door de Brugse rijke burgerij erop na werden gehouden. De meeste waren aanvankelijk oude boerderijen en na de rage van de "maisons de plaisance", werden ze dat weer. "De Groene Poort" ligt aan de weg naar Dudzele".

O.V.

Viskarren

"Facteur, wil je eens in m'n bureau komen ?" vroeg de ontvanger aan Fernand Monteny (nu door iedereen gekend als de Witten van de Kaai). "Sinds wanneer loopt gij met vis ?".

De Witten begon zo z'n verhaal toen hij Dreesen's stuk in ons vorig nummer over de visvrouwen gelezen had.

"Mens toch, ik was er niet gerust in. Ik had inderdaad de dag voordien m'n toernee op Mariakerke geëindigd in een cafeetje waar een visvrouw al haar ontvangsten aan't verkwisten was. Toen het donker werd was ze krikken en kon ze haar kar niet meer duwen. 'k Heb haar dan maar op de kar gezet en weg waren we langs de Raversijdestraat, Troonstraat langs het Palace-Hotel en Paardekoers, waar we voor de tram 't voetpad opmoesten, zo langs Sportstraat, Wellingtonstraat en aan 't Paard gekomen had de postmeester ons gezien, zodat ik 's anderendaags op 't matje werd geroepen. Nu, 't verliep met een waarschuwing".

Achteraf gezien moet het wel een plezierig zicht geweest zijn een facteur met een viskar en een visvrouw er bovenop.

Ja, waar is de tijd dat "De Witten" nog een facteur was ...

O.V.